

A városi könyvtárak helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az 1990-es évek közepén (1990–1996)

1993-ban alapították meg megyénk városainak könyvtárai a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Könyvtárak Egyesülését. Az Egyesülés fő céljai között a könyvtárak együttműködésének elősegítése, szakmai fejlesztésük támogatása szerepelt. Az idei esztendőben anyagi lehetőségeik jobb kihasználása érdekében megyei ellátórendszert hoztak létre más könyvtárak bevonásával. Felvállalta továbbá az Egyesülés, hogy a megyében működő könyvtárak helyzetéről a valóság jobb megismerése érdekében felmérést készít. Míg az ellátórendszer működési tapasztalatairól csak a jövőben tudunk beszámolni, addig ennek a felmérésnek az első eredményeit már közzé tudjuk tenni. Jómagam a megye városai könyvtári ellátásának a vizsgálatát vállaltam el, mivel korábban már végeztem kutatást hasonló témakörben.

A vizsgálat mintavételét egy jogi kategóriára, a városra alapoztuk. Azért fontos ezt megjegyezni, mivel korábbi vizsgálatom során csak a *hasonló nagyságú* települések, a 18–23 ezer lakosú városok kerültek e körbe. A megye városi fejlődése az 1960-as évek végén indult el, előbb Mátészalka, majd Kisvárdra kapott városi címet. Ezt követően felgyorsult a várossá avatás folyamata. A kilencvenes években egy sor olyan kis település is városi rangot kapott, amelyek nem, vagy csak alig indultak meg a polgárosodás útján. Így a kutatás alapját képező települések elég heterogén tulajdonságokkal rendelkeznek, nagyságukat tekintve a 2 ezer és 18 ezer között mozog az egyes települések lélekszáma. A 15 város a következő: Baktalórántháza (3644 fő), Csenger (5190 fő), Fehérgyarmat (8991 fő), Ibrány (6698 fő), Kisvárdra (17945 fő), Máriapócs (2163 fő), Mátészalka (18318 fő), Nagyhalász (5953 fő), Nagykálló (9927 fő), Nyírbátor (13419 fő), Tiszalök (5884 fő), Tiszavasvári (14294 fő), Újfehértó (13398 fő), Vásárosnamény (9233 fő) és Záhony (4928 fő). Az összeállított kérdőívet csak Csenger és Záhony nem töltötte ki, így az ő esetükben a megyei TEKE adatai az irányadók.

A 15 település közül a könyvtár fenntartója 13 esetben az önkormányzat, míg Újfehértón a Tessor Kft, Záhonyban pedig a MÁV Rt. A városok egyharmadában találunk önálló városi könyvtárat, Kisvárdán, Mátészalkán, Nagykállóban, Nyírbátorban és Vásárosnaményban, a többi esetben összevonva más intézménnyel, 8 esetben művelődési házakkal, Nagyhalászban iskolával, míg Baktalórántházán iskolával és művelődési házzal közösen. Természetesen ez nem épületi, hanem jogi összevonást jelent, mivel csak Csenger, Máriapócs, Újfehértó és Záhony esetében nincs a könyvtár önálló épületben elhelyezve. Gazdasági önál-

lósággal mára csak a kisvárdai könyvtár rendelkezik, a többiek más kulturális, oktatási és gazdasági szervezetekkel közösen gazdálkodnak.

Működési feltételek

A könyvtárak 1996-ban 5553 m²-nyi alapterülettel álltak olvasóik rendelkezésére. Ez a rendszerváltozás idejéhez képest 37%-os növekedést mutat. Ezt a növekedést öt település produkálta: Csenger, Fehérgyarmat, Kisvárdá, Nyírbátor és Vásárosnamény. Ugyanakkor, ha kis mértékben is, csökkent a könyvtári működés alapterülete Mátészalkán és Újfehértón.

Az elmúlt esztendőben 65 főállású könyvtárost alkalmaztak a városok, 15%-kal kevesebbet, mint a rendszerváltozás kezdetén. Két településen, Máriapócsan, ahol 1992-ben nyitotta meg kapuit újra a könyvtár, illetve Nyírbátorban nőtt a könyvtárosok száma 1-1 fővel a vizsgált időszakban, míg Baktalórántházán, Fehérgyarmaton, Kisvárdán, Mátészalkán, Tiszavasváriban és Záhonyban csökkent. Fehérgyarmat esetében ez drasztikus létszámcsökkenést jelent, hiszen ma már 1/3-a dolgozik a korábbi létszámnak. A megyében dolgozó könyvtárosok 58%-át az öt önálló könyvtár foglalkoztatja. (Csak megjegyzésként: a befagyasztott könyvtári állások aktívként vannak ma nyilvántartva!)

Dokumentumgyarapodás

A könyvtárak működésének alapfeltétele a fejlesztés, a folyamatos állománygyarapítás. Ezen a téren igen változatos képet kapunk. 1990-ben igen kiegyensúlyozott a kép, hiszen a tizenöt város 70%-a több mint ezer állományegységgel gyarapodott évente, átlagban több mint 1300 kötettel. Ebben az esztendőben a könyvek inflációs rátája 50%-os volt. Ennek hatására 1991-re több, mint 4000 kötettel csökkent a beszerzett kötetek száma: az átlag 961 dokumentum könyvtáranként. 1992-ben a fenntartók igyekeztek ezt a folyamatot megállítani, s ennek eredményeként a beszerzett dokumentumok átlagszáma 1056 db-ra nőtt. Ezt követően azonban a könyvtárakra nehezedő terhek növekedésével a könyvtárügy perifériára kezdett szorulni. 1995-re a visszaesés mélypontra érkezett (641 dokumentum/könyvtár), ami azt jelenti, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a rendszerváltozást követő öt év alatt felére esett vissza a beszerzett dokumentumok száma. 1996-ban néhány önálló könyvtár esetében (Kisvárdá, Mátészalka, Nyírbátor, Tiszalök, Vásárosnamény) jelentős erőfeszítés történt a könyvtár állománygyarapításának javítására, és sikerült a csökkenést megállítani, sőt növekedéssé fordítani. Ám ha e négytől eltekintünk, azt látjuk, hogy folytatódott a beszerzett dokumentumok számának a csökkenése. Itt kell felhívnom a figyelmet arra, hogy Fehérgyarmat esetében a fenntartó önkormányzat az 1997-es esztendőre nem biztosított állománygyarapítási keretet! (Kelet-Magyarország, 1997. október 6. sz.)

Nézzük meg a lejátszódó folyamatokat más szemszögből. Ezer kötet felett a rendszerváltozás idején a városok 70%-a gyarapított, az elkövetkező öt évben ez a számarány 14%-ra csökkent (csak Kisvárdá és Nyírbátor érte el ezt a határt).

A tavalyi, 1996-os évben hozzájuk csatlakozott Mátészalka és Vásárosnamény, velük együtt az arány 28%-ra nőtt.

A másik póluson az 500 állományegység alatt gyarapító városok szerepelnek. 1990-ben ehhez a kategóriához a bezárt máriapócsi könyvtárát kivéve senki sem tartozott. Az elkövetkező években ezen városok aránya a megyében 1/3-1/4 között mozgott. Az 1995-ös mélypont idején a városok közel felében, 42%-ukban, (Baktalórántháza, Csenger, Máriapócs, Nagyhalász, Tiszalök, Újfehértó és Záhony) nem érte el a gyarapítás az 500 dokumentumos szintet, és ez a helyzet 1996-ban is maradt.

Állománygyarapításra fordított összegek

Az állományfejlesztés alapjául szolgáló keret nagyságának növekedése reálértékben jelentősen elmaradt az inflációtól. Jelentős részben ez szolgál magyarázattal a beszerzett dokumentumok számának csökkenésére. A másik jelentős tényező az új dokumentumtípusok (a CD, a video, a CD-ROM) megjelenése, ezek árai ugyanis jelentősen meghaladják a hagyományos könyvtári dokumentumtípusokét.

Elsőként figyeljük meg az alábbi számsorok figyelembevételével a '90-es évek lejátszódó folyamatait:

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
áll. gyar. keret átlagban	168.831	196.796	282.525	333.382	399.303	360.398	503.580
%-os növekedés	–	16,6	43,6	18	19,8	–10	39

Az első, ami kitűnik, hogy átlagát tekintve évente kevesebb, mint 20%-os állománygyarapítási keret növekedést tapasztalunk. Jól érzékelhető, hogy a már említett 1991-es visszaesést a fenntartók igyekeztek korrigálni: ekkor a megyében 43,6%-kal növelték a beszerzési kereteket. Csak összehasonlításképpen: 1992-ben ennek mértéke a 18–23 ezer lakosú települések esetében 56%-os emelést jelentett. Az is figyelmet érdemel, hogy az 1995-ös esztendőben a növekedés megtorpant, sőt nemcsak reál- de *nominál értékben is csökkent a megyében a dokumentumbeszerzésre fordított összeg*. 1996-ban igyekeztek ezt a folyamatot megállítani a fenntartók, hogy milyen eredménnyel, azt a jövő dönti el.

Összességében a 15 város 1990-ben több mint 2 millió Ft-ot költött a könyvtárak állományának fejlesztésére. Ez az összeg 1996-ban már megközelíti a 7,5 milliót. A részletekből kitűnik, hogy az elmúlt esztendőben három város állománygyarapítási kerete haladta meg az 1 millió Ft-ot: Ibrány (1,131.213 Ft), Kisvárdá (1,293.966 Ft) és Nyírbátor (1,072.363 Ft), volumenében ez a három könyvtár adta a teljes keret 46%-át! Ha hozzájuk vesszük a 750 ezer Ft felett gyarapító Mátészalkát (756.737 Ft) és Vásárosnaményt (854.987 Ft), akkor megállapíthatjuk: ez az öt város adta a megye városai fejlesztési összegének kétharmadát.

Ha a könyvtárak önmagukhoz viszonyított fejlődését nézzük a rendszerváltás óta, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Ibrányban és Nyírbátorban növekedett leginkább az állomány fejlesztésére fordított összeg: az előbbi esetében 51%,

az utóbbinál 546%-os mértékben. A 400-asok klubjába 3 település tartozik: Kisvárdra (445%), Nagykálló (393%) és Vásárosnamény (478%). A vizsgálat időszakában Csenger az egyetlen, ahol 1996-ban kevesebbet költöttek állománygyarapításra, mint a rendszerváltozás idején: 56%-ot. Négy város esetében nominál értékben szintentartásról beszélhetünk, ezek: Baktalórántháza (149%), Tiszavasvári (118%), Újfehértó (125%) és Záhony (142%). Máriapócs az egyetlen település, ahol az állománygyarapítási keret a vizsgált teljes időszakban 100 ezer Ft alatt maradt.

Minden célzat nélkül állapítjuk meg: a fejlesztésből leginkább kimaradó települések között találjuk Szatmár könyvtárait. Itt most is folyik a könyvtári ellátás totális megbénítására való törekvés. A nem önkormányzati tulajdonú könyvtárak vegetálnak, és a megyében a „racionalizálás”-nak nevezett folyamat az intézmény ellehetetlenülését eredményezi Baktalórántháza és Tiszavasvári esetében. A legkisebb városban, Máriapócscon már a könyvtár pusztta meglétét is örvendetesnek kell tartanunk.

A könyvtárak dokumentumellátottsága

Mielőtt a részletekbe bonyolódnánk, szükséges itt is megjegyezni, milyen dokumentumtípusok fordulnak elő megyénkent, és mikorra tehető könyvtári megjelenésük. A rendszerváltozás előtt három hagyományos könyvtári dokumentum fordult elő a megyében: könyvek, időszaki kiadványok és hangzó dokumentumok. Ezek képezik alapját máig a könyvtári ellátásnak. *Napjainkban is a könyvek alkotják a dokumentumok 93%-át a városokban; néhány településen – mint Baktalórántháza, Csenger, Máriapócs és Záhony esetében – szinte kizárólagossággal. A könyvtárak felében történik meg a folyóiratok, időszaki kiadványok könyvtári rendnek megfelelő feldolgozása és nyilvántartása. Hangzó dokumentumok azonban szinte minden helyen előfordulnak: 95%-ban hanglemezek és kazetták alkotják a törzsállományt.*

Új dokumentumtípusként 1991-ben jelentek meg a CD-k, s ma már a városok hangzó állományának 5%-át alkotják. A videofilmek a rendszerváltozás időszakában sokkal jelentősebb mértékben jelentek meg megyénkben, 1990-ben már a városok egyharmada gyűjtötte e filmeket, napjainkban pedig 9 városban használhatják őket az olvasók. Időben legutoljára, alig észrevehetően jelentek meg az informatikai eszközök, ezen belül a CD-ROM-ok. 1994-ben vásárolták az elsőt, 1996-ban pedig 3 könyvtárban összesen 8 db leltározott dokumentum fordult elő. E téren talán az idej esztendő hoz áttörést.

1996-ban a megye városainak dokumentumállománya 666.264 db volt. Ez az állomány 3,5%-kal kisebb, mint 1990-ben volt. Csak hat városban nőtt az állomány nagysága (Fehérgyarmat, Ibrány, Kisvárdra, Máriapócs, Nagyhálasz, Nyírbátor, Tiszavasvári).

Az állomány nagyságát tekintve a megye városai közül kettő, Kisvárdra és Mátészalka büszkélkedhet 100 ezrest meghaladó dokumentumállománnyal. (115.685 db. ill. 101.029 db). A második körbe három város tartozik: Fehérgyarmat (53.838 db) Nyírbátor (67.559 db) és Vásárosnamény (68.132 db). Ebben az öt városban található a megye könyvállományának 60%-a. Hat településen nem

éri el az állomány nagysága a 25 ezres szintet (Baktalórántháza, Csenger, Nagyhalsz, Újfehértó és Záhony), Máriapócon pedig 6.973 dokumentumot tartanak nyilván.

A könyvek (623.511 db) után a második legnagyobb állományrész a *hangzó dokumentumok* alkotják (20.997 db), mely a teljes állomány 3%-a. Ennek közel 60%-a hanglemez, 35%-a kazetta és 5%-a CD. A kazetták állományában jelentős helyet foglalnak el a vakok és gyengénlátók számára készített hangskönyvek, egy-egy irodalmi alkotás kazettákra felolvasott változata. A legnagyobb hangzó-tárral rendelkező városok Kisvárdá (4711 db), Nyírbátor (2421 db), Fehérgyarmat (2410 db) és Nagykálló (2301 db). A CD állományt tekintve Kisvárdá (455 db), az összállomány 50%-a), Ibrány (264 db) és Tiszavasvári (131 db) vezet. E három városban találjuk a CD-állomány 93%-át.

A harmadik legnagyobb dokumentumtípust az *időszaki kiadványok* alkotják, a teljes állomány 2%-át teszik ki (12.964 db). Ez a típus gyakorlatilag hét városban található, így a megye lakossága ilyen információinak kielégítése érdekében ezeket a településeket kell, hogy felkeresse: Kisvárdá (3912 db – 30%), Mátészalka (2251 db – 17%), Nyírbátor (1596 db – 12%), Vásárosnamény (1503 db – 12%), Tiszalök (1303 db – 10%), Fehérgyarmat (1235 db – 10%) és Nagykálló (1139 db – 9%).

Dinamikus fejlődést figyelhetünk meg a *videofilmek* esetében, amelyek aránya 1996-ban elérte az összállomány 0,5%-át (3.174 db). A legnagyobb videotárral Ibrány rendelkezik: 1944 db filmmel. Hozzá kell azonban tenni, hogy a könyvtár állománygyarapításában ez a döntő, beszerzési keretének 90%-át költi e tár gyarapítására. Az elmúlt esztendő végén ő rendelkezett a megye városaiban található videofilmek 61%-ával. Ehhez mérten jóval kevesebb, de jelentős az állomány

Nagyhalász (484 db – 15%), Tiszavasvári (296 db – 9%), és Nyírbátor (137 db – 4%) városokban. 1997 elején e négy település a városok videofilm állományának 89%-ával rendelkezett.

Csak az idei esztendőben történt nagyobb előrelépés az informatikai fejlesztés terén. 1996-ig 3 településen kezdték meg a nyitást e téren: Kisvárdán, Mátészalkán és Vásárosnaményban. 1996-ban 8 db leltározott CD-ROM-ot tartottak nyilván ezek a könyvtárak. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az elektromos dokumentumok köre nehezen illeszthető bele a hagyományos dokumentumtípusok sorába, folyamatos előfizetésű és periodikusan megújuló jellegüknél fogva, (Jogtár, Irodalmi recenziós adatbázis). Ezek a statisztikákban még nem szerepelnek.

Napjainkban a városok felében kezdődött meg a modern könyvtári szolgáltatások kiépítése. Ezek azok, ahol az integrált könyvtári rendszer meghonosításán fáradoznak. A megyei fejlesztés részeként hét városban, Ibrányban, Kisvárdán, Mátészalkán, Nyírbátorban, Tiszalökön és Vásárosnaményban jelent meg az SRLIB integrált könyvtári szoftver, illetve előrelépés történt e téren más könyvtárakban is, de ez még nem értékelhető. (Hol dolgoznak vele, hol áll a gép.) Az adatfelmérés idején 21 db számítógépet alkalmaztak a könyvtárak szakmai munkájuk segítésére: Mátészalka 6 db, Kisvárdán és Nyírbátor 4-4 db, míg Vásárosnamény 3 db géppel rendelkezett. Három városban, Kisvárdán, Mátészalkán és Vásárosnaményban a belső hálózat kiépítése is megkezdődött Novell alappal. Internet elérésére 3 könyvtárban nyílik ma már lehetőség (Kisvárdán, Mátészalkán és Nyírbátor), és néhány helyen folyamatban van a kiépítése.

Gazdálkodás

A kép teljessé tételéhez szükséges ennek a területnek a felvillantása is. 12 város adatai állnak rendelkezésre, így az alábbi adatok csak ezekre értendők. Csenget, Máriapócs és Záhony nem szerepel ebben az összevetésben.

A 12 város 1996-ban 65,5 millió Ft-ot költött könyvtári ellátásra. A legtöbbet az önálló státusszal rendelkező könyvtárak, hiszen az ő kiadásai az összkiadások 70%-át adják (45,8 millió Ft). Hozzá kell tenni, hogy a bérköltségek a kiadások 77 százalékát teszik ki, ez az önállósággal rendelkező könyvtárak esetében a bérre fordított költségek 63%-a. Az intézmények dologi kiadásai csak 23%-át teszik ki a költségeknek. Szomorúan kell megállapítanunk azt a tényt, hogy a fejlesztési kiadások eléggé visszaszorultak a könyvtárakban. Csak Vásárosnamény, Baktalórántháza és Kisvárdán szerepeltet ilyen adatokat. Az ilyen típusú kiadások a dologi költségek 2%-át tették ki, míg az állománygyarapítás 61%-kal részesedett ezekből.

Bevételi oldalon a fenntartó önkormányzatoké a meghatározó összeg, hiszen a költségek több, mint 90%-át ők biztosítják. 9%-ban az intézmények saját maguk keresik meg kiadásai fedezetét. Ibrányban a saját bevétel aránya 60%-ban intézményi, 40%-ban fenntartói. Ennek köszönhetően az intézményi bevételek 45%-át Ibrány produkálja. 1996-ban különböző pályázatokból 1.480.000 Ft áramlott megyénkbe, és ezen hat település osztozott. A pályázatokon nyert összegekből a legtöbbet, 58%-ot Kisvárdán használják fejlesztésre.

Összegzés

A megye 15 városának könyvtári ellátása egyéni arculatot visel. Vannak olyan települések, ahol megmaradt egy jó színvonalú könyvtári ellátás, amely alkalmas arra, hogy fejlesztések eredményeképpen bekapcsolódjon az európai színvonalú könyvtári ellátásba. Ezek elsősorban az önálló könyvtárakat fenntartó városok. Másrészt a kilencvenes években olyan ellentétes irányú tendenciák is felütöttek a fejüket, amelyek révén igencsak kérdésessé vált jó néhány város számára annak a szolgáltatásnak működtetése, mely divatos szóhasználatnál élve a legolcsóbb formában biztosítja polgárai számára az esélyegyenlőség lehetőségét. Azok a városi vezetők, akik ezt nem ismerik fel, egyéni érdekeket tartanak szem előtt, súlyosan felelősek azért, hogy településük lakossága megindul a lecsúszás tragikus útján.

Szivák Gábor

Könyvek a hullámok hátán

*Rövid tudósítás az 1997 júliusi árvíz következményeiről
a Cseh Köztársaság könyvtáraiban*

1. Alapvető adatok

Az árvíz, amely július 7-étől körülbelül 20-áig tartott, (egyes területek ennél is tovább voltak víz alatt, illetve állandó veszélyben), lokális szempontból a legpusztítóbb természeti katasztrófa volt, amely ebben az évszázadban Csehország területét sújtotta. Hazánk területének egyharmadát érintették az áradások. Az áradást az első szünidei hétvége rendkívüli esőzése robbantották ki, s ez a lökészerű hullámok rettentő erejével pusztította el Észak-Morvaországot, Sziléziát és Kelet-Csehország egy részét. Fokozatosan öntötte el Morvaországot egészen a déli határig. A lassúbb, kevésbé sebes vízár ugyan elárasztott más területeket is, mindazonáltal az árvíz destruktív hatása csökkent, a veszélyeztetett települések jobban fel tudtak készülni, már nem okozott olyan drasztikus károkat.

Az árvíz leginkább Észak-Morvaországot sújtotta: az áradás kisebb-nagyobb mértékben minden körzetében megjelent, Dél-Morvaországnak a 14-ből 8 körzetét öntötte el, Kelet-Csehországban a 11-ből 7 körzetet érintett az árvíz. Közép-Csehországban mindössze Kolín és Nymburk körzetében volt áradás.

Az árvíz több mint 563 várost és községet árasztott el, több mint 4000 otthonot semmisített meg, 12 ezer embert kellett sürgősségi kórházba költöztetni, 58 ezer embert evakuáltak, a halottak száma 50 körül mozog. Az elpusztult házi- és vadállatok száma százazrekre tehető. Az árvíz lerombolt több mint két és félezer házat, vagy olyan mértékben okozott kárt bennük, hogy le kell őket bontani. 20 ezerre tehető a károsodott és átnedvesedett lakóházak száma, a tényleges kö-

vetkezményekről később bizonyosodhatunk meg. Komoly károk keletkeztek a műemlékekben, valamint a közlekedési és műszaki hálózatban, az ipari létesítményekben és a termelésben, a mezőgazdasági állatállományban, az árvíz elmosta a természettel együtt a kultivált talajréteget is. A teljes nemzetgazdasági veszteség 60 milliárd koronára tehető, de a későbbi következményekkel együtt bizonyára ennél több is lesz.

Az emberi tragédiák és a gazdasági veszteségek fényében, amelyek ráadásul meglehetősen nehéz helyzetben érték Csehországot, apróságnak tűnhet annak megállapítása, milyen károkat szenvedtek a cseh könyvtárak. Mégis, azokban a pillanatokban, mikor a legkomolyabb és legkevésbé áttekinthető volt a helyzet, tele lesújtó hírekkel, és mikor a felmérő, aki a morvaországi könyvtárak állapotát térképezte fel, szinte szégyenkezve gyűjtötte az információkat, a könyvtárak minden dolgozója (főleg kolléganők – hiszen a könyvtároság vitathatatlanul elnöiesedett szakma) tekintet nélkül a stresszre, a személyes problémákra, a fennálló árvízveszélyre, egybehangzóan állította: az általános katasztrófa közepette is érték maradt a könyv, amit meg kell menteni... És ezt a gyakorlatban, tettekkel is bizonyították.

2. Az árvíz az állomány védelmének tükrében

Már az árvíz első napjaiban megtörténtek az első kísérletek a sérült állományok megmentésére és a rekonstrukciós munkák megszervezésére. A Cseh Nemzeti Könyvtár az Interneten keresztül felajánlotta segítségét az elárasztott állományok megmentésére. Tekintettel arra, hogy a sérült dokumentumokon a leggyorsabb segítség a fagyasztás, a Dasice u Pardubici mélyhűtő vállalat fagyasztóteret biztosított, körülbelül középen az elárasztott terület és Prága között, a Cseh Nemzeti Könyvtár felkészült a károsodott könyvek elszállítására ebbe a raktárba, ahol szükséghelyzetben megmenthetők. Érdekes, hogy további mélyhűtő intézményekkel is létesítettek kapcsolatot, amelyek környékét azonban – az előzetes elvárások ellenére – egy hét múlva szintén elárasztotta a víz. Más nagyobb fagyasztóüzemeket ekkor szintén az áradás sújtott, és áram nélkül maradtak.

Mindenféle beavatkozást behatárolt azonban egy döntő tényező: az információ hiánya. Az első lépés a lehetséges segítség megszervezésében a károk és ezek mértékének megállapítása kellett legyen. Itt mutatkozott meg, milyen fontos az előre elkészített terv és a könyvtárak mentésének menete. Az információgyűjtés közben majdnem 100%-ban érvényesült a szabály: ahová lehet telefonálni, ott a károk nem olyan súlyosak. Az árvíz nagyrészt elmosta a telekommunikációs vezetéseket, csak a mobiltelefonok működtek, amíg ki nem merült az akkumulátoruk. Még jó néhány nappal az áradások után is nem egy községgel vagy várossal megbízhatatlan, rossz volt a kapcsolat, vagy egyáltalán nem is volt, tehát nem volt esély a közvetlen segítség megszervezésére.

Az volt a kérdés, milyen hamar sikerül a károsodott köteteket a hűtőkamrába szállítani. Ha tudtak volna is a könyvtárak az előzetes szerződésből arról a lehetőségről, hogy az átnedvesedett könyveket a fagyasztókamrákba vigyék, a katasztrófa helyzetben előbbre való volt az emberélet megmentése, s amikor az utakat

elzárta a vízár, nagyobb könyvmennyiség szállítására nem lett volna reális lehetőség. A leginkább sújtott területekre azokban a napokban, mikor az árvíz tetőzött, a Nemzeti Könyvtár speciális szállítójárműve aligha juthatott volna el. Még három héttel az áradás kezdete után is egyes helyek (Otrokovice) gyakorlatilag el voltak zárva a külvilágtól.

Közben folyt a verseny az idővel, a vízzel átitatott állományok hamar elkezdtek penészedni, akárcsak a könyvtárak felszerelése, a polcok és a könyvtári bútorok. Egyes területeken a penészedés nagyon ellenállónak mutatkozott, háromszori fertőtlenítő permetezéstől sem szűnt meg, és a sérült könyveket meg kellett semmisíteni (Bohumíni Városi Könyvtár). A penész annyira agresszív volt, hogy a mentőmunka közben az embereken allergiás tünetek (ekcéma) jelentek meg.

Néhol a víz miatt károsodott állományon kívül megsemmisült maga a felszerelés is a raktárak, letétek, de a kölcsönzők (főleg a felnőtt-) helyiségeiben is. (Zlíni Körzeti Könyvtár, Uherské Hradiste). *(A nyomda betűkészletéből a speciális cseh betűtípusok hiányoznak. – A szerk. megj.)* A műszaki berendezéseket (számítógép, fénymásoló) az elérhető információk szerint sikerült mindenhol megmenteni, hála a könyvtárosok önfeláldozó munkájának. Közben nem egy könyvtári dolgozót (pl. Olomoucban, Troubky nad Becnouban, Otrokovicében) személyesen is sújtott az árvíz, elveszítette vagyontárgyait és otthonát. Emberi erővel nem lehetett áthelyezni az összes fenyegetett állományt, megakadályozni magának a könyvtári épületnek a komoly károsodását (pl. Uhersky Ostroh, a Zlíni és Uherské Hradistei Körzeti Könyvtár, Valasské Mezirící Városi Könyvtára stb.). Az épületek károsodásának tényleges mértéke nyilván később mutatkozik meg majd, tekintettel az átnedvesedett falakban és az alapozásban végbemenő statikai változásokra.

Csodálatra méltó a könyvtárosnők gyors beavatkozása pl. az Ostravai Állami Könyvtárban: közvetlenül az áradás után saját erejükkel tudták megmenteni a károsodott szabványállományt, önerőből, szó szerint a konyhai felszerelés segítségével (mélyhűtőláda, vasaló, mikrohullámú sütő). Ugyanilyen lélekjelenléttel reagáltak az Olomouci Állami Tudományos Könyvtárban, improvizáltak, a vízzel átitatott könyveket megpróbálták részben préseléssel vízteleníteni, utána megszárítani szétrakva a szellőztetett raktárhelyiségben, ahol páramentesítő berendezés üzemelt. Mégis körülbelül az állomány felét, amelyik erősen penészedett, később le kellett selejtezni.

Már az árvíz első hetétől ajánlottak fel különböző segítséget. Például a Papier-Trockung-Service nevű német cég, amelynek az ajánlata a vákuumos szárításra ugyan nagyon kedvező volt, az érintett intézmények, könyvtárak, levéltárak anyagi kereteit azonban túllépte, és mindenekelőtt nehezen lett volna megvalósítható az elázott területek megközelíthetatlensége miatt. Egy cseh cég ajánlotta a vonalkódos címkék ingyenes nyomtatását. A Nemzeti Könyvtár rendelkezésükre bocsátott páramentesítőket (Dantherm és Defensor), és vállalkozott a sérült állomány fertőtlenítésére (mindkettőt kihasználta az Olomouci Állami Tudományos Könyvtár), ill. szakmai konzultációt is nyújtott. Energikusan lépett közbe a Karvini Regionális Könyvtár, amelyik a közeli, árvíz által sújtott Bohumíni Könyvtárat azonnal felszerelte polcokkal és alapvető bútorokkal saját készletéből.

Szabó János

Lépésről lépésre azonban fény derült arra, hogy a fent említett okokból (az összeköttetés, közlekedés nehézségei, a penész gyors elterjedése) némelyik segítséghez már túl késő van (Bohumíni, Uherské Hradistei Könyvtár). Az új könyvek restaurálása bonyolult és nem kifizetődő. Főleg a közkönyvtárak könyveiről van szó, amelyek az átlagos olvasóknak szólnak, és amelyeknek az olvasáson kívül esztétikai funkciója is van. Ezt egy megmentett, de erősen roncsolt, megcsúnyult könyv nem tudja betölteni. Ezen kívül sok könyv, amelyet éppen kikölcshöztek, odaveszett a rombadőlt otthonokban. Ilyen esetekben az előnyösebb alternatíva a gyűjtemények kiegészítése. Ezért már az árvíz első hetében megkezdődött – a Cseh Könyvtárak Egyesületének Tanácsa (SDRUK) kezdeményezésére – a könyvek gyűjtése az árvízkárosult könyvtárak számára. A felhívásokat, a könyvtáros kollégáknak köszönhetően, a rádió is közzétette. Visszhangra is talált nemcsak a nagyközönség, hanem jónéhány kiadó körében is, és természetesen a könyvtárakban.

Maguk a könyvtárosok igyekeztek haladéktalanul újraindítani a munkát az érintett könyvtárakban, ha ezt az állomány, a berendezés, ill. az épület állapota lehetővé tette, legalább a gyermek- és ifjúsági részlegben.

3. A veszteségek áttekintése

Nehéz volt összegyűjteni az információkat az árvíz okozta károkról, egyrészt az összeköttetés hiánya miatt az áradás napjaiban, másrészt, mert 1989 után szétesett a volt Csehszlovákia egységes könyvtári hálózata, és a kapcsolat az egyes könyvtári körök között nem volt kielégítő. A cikk szerzőjének nem is sikerült megállapítani, mekkora kárt okozott az árvíz a nagyobb magángyűjteményekben. Az elérhető információk alapján össze lehetett állítani egy alapvető áttekintést. A veszteségeket leginkább a közkönyvtárakban dokumentálták.

Az árvíz sújtotta területek közkönyvtári hálózatának statisztikai adatai:

Észak-Morvaország:

Terület km ²	Össz- lakosság	Települések száma	Könyvtá- rak/fiókok száma	Kötetszám	Olvasók ará- nya %	Gyermek- olvasók ará- nya %
11.068	197.155	652	194/837	9,141.713	12,66	34,83

Dél-Morvaország – az adatok az elárasztott területre vonatkoznak:

Terület km ²	Össz- lakosság	Települések száma	Könyvtá- rak/fiókok száma	Kötetszám	Olvasók ará- nya %	Gyermek olvasók ará- nya %
7363	1,391.828	655	680/175	9,508.500	14,94	34,56

Kelet-Csehország – az adatok az elárasztott területre vonatkoznak:

Terület km ²	Össz- lakosság	Települések száma	Könyvtá- rak/fiókok száma	Kötetszám	Olvasók ará- nya %	Gyermek- olvasók ará- nya %
7360	880.913	676	684/114	5,303.962	14,14	29,80

Közép-Csehország – az adatok az elárasztott területre vonatkoznak:

Terület km ²	Össz- lakosság	Települések száma	Könyvtá- rak/fiókok száma	Kötetszám	Olvasók ará- nya %	Gyermek- olvasók ará- nya %
1722	177.427	190	187/7	842.644	14,37	30,73

A komolyabb károk, az állományok egy részének elértéktelenedése és elkövetkező leselejtezése és/vagy a berendezés és épület (különböző fokú) destruktója, esetleg a teljes helyi könyvtár megsemmisülése az eddigi megállapítás alapján 24 kisebb-nagyobb közkönyvtárat érint.

Szerencsére az árvíz egyetlen kastélykönyvtárban (kastély vagy vár épületében elhelyezett könyvtárban) sem okozott kárt, mivel ezeket elődeink stratégiailag jól helyezték el. Ám megsemmisültek más értékes gyűjtemények: a Prerovi Körzeti Honismereti Múzeum egyedülálló ornitológiai könyvtára, a történetileg legértékesebb magvát is beleértve (1500 régi nyomtatvány). Ezt az állományt igen gyorsan restaurálni kellene a Cseh Nemzeti Könyvtár segítségével. Amennyire informálódunk a szakkönyvtárakról, nyilván pótolhatatlanul elveszett az otrokovicei TOMA Bőrkekészítőgyár gyűjteménye. (Ez a könyvtár részt vett a történelmi könyvkötészet kutatásában.) A bőrfeldolgozásra és tartósításra specializálódott könyvtár állománya nagy terjedelmű volt (70 ezer kötetes), és tartalmilag

is igen jelentős. Megsérült néhány iskolai könyvtár, pl. az otrokovicei gimnáziumé, az olomouci természettudományi és jogi kar állományának egy része, az Olomouci Állami Tudományos Könyvtár kevésbé használatos állományából mintegy 5000 kötet. Az Ostravai Állami Tudományos Könyvtárban víz alá került a szabadalmi iratok jelentős állománya.

A veszteségek, bár érezhetőek, mégiscsak kevésbé rettentők, mint várható volt az első pillanatokban, és nemcsak a könyvtári dolgozók erőfeszítéseinek köszönhetően. Bebizonyosodott, milyen fontos szerepe van a normális körülmények között majdnem észrevehetetlen különbségeknek az épületek elhelyezkedésében, milyen fontos az egy lépcsőfok, amellyel magasabban van a raktár: ez védte meg ugyanis az alsó polcokat az ár ellen. Vagy az első emeleti helyiségek, amelyekbe gyakran helyezik el a közkönyvtárakat – amivel a könyvtárosok és az olvasók mindig elégedetlenek – most megvédték a könyvtárat a nagyobb veszteségektől. A könyveknek a padlótól néhány centiméterre való elhelyezése viszont könyvek ezreit ítélte pusztulásra.

4. A károk helyrehozatala és a tanulságok

Azok a könyvtárak, amelyek közvetlen kárt nem szenvedtek az árvíz során, csak a kikölcsonzött könyveik semmisültek meg az olvasók elárasztott otthonaiban, általában a katasztrófa-keret terhére készülnek leírni ezeket a köteteket. Ha az árvíz során elvesztek a kölcsönzőkartonok is, a deziderátumok számbavétele nem lesz egyszerű munka.

Az Olomouci Állami Tudományos Könyvtár példáján mutatom be az árvíz által károsodott könyvekkel kapcsolatos eljárást. Ahogy fent említettem, az új letéti állományuknak, amely 40 cm magasságig vízben állt, préseléssel nyújtottak elsősegélyt. Az érdekesség kedvéért bemutatom a mérést (TESTO 601 készülékkel), ami három héttel az állomány elárasztása után történt. Közben szinte állandóan száraz, meleg idő volt. A magasan elhelyezett és legyezőszerűen szétnyitott könyvek egész idő alatt az új letéti állomány tágas csarnokaiban voltak, közben szellőztettek és páramentesítettek.

Ekkor már sok dokumentumon megjelentek a különböző penészfajták, gyakran rendkívül buja tenyészetben. A penész megjelenését befolyásolta az állomány megelőző elszennyeződése (kevésbé frekvenciált gyűjteményről volt szó, amelyre a szokásos könyvtári gondozás ellenére rárakódott bizonyos porréteg), a papír és a kötésre használt anyagok összetétele is, nemcsak annyira az eredeti vizezés.

		Hőmérséklet °C	Relatív páratartalom %
Földszint	1. helyiség	22,2	56,6
	2. helyiség	22,4	60,9
	a könyvekben	20,2–20,3	75,1–94,8
I. emelet	helyiség	21,7	59,4
	a könyvekben	20,6–20,7	68,2–91,3

A köteteket osztályozták, csak a nélkülözhetetlen címeket őrizték meg. A könyvekkel való munka közben szükség volt védőfelszerelés használatára. A maximális kiszárítás után a könyveket fertőtlenítették, mechanikusan megtisztították, és mikrobiológiailag tesztelték. A teszt eredménye szerint esetenként ismét fertőtlenítést végeztek. Ezután a kötetek kockázat nélkül visszahelyezhetőek voltak az eredeti könyvtári állományba.

A legértékesebb példányok, amelyeket az árvíz tönkretett, konzerválókhoz és restaurátorokhoz kerülnek. Lehet, hogy többet is meg lehetne menteni, ha az újkori papírok restaurálási módszerei kidolgozottabbak lennének, főleg a kréta-papírra nyomtatott könyveké. Éppen ez a fajta irodalom, amely főleg enciklopédiákból, művészi és reprezentatív monográfiákból áll, a közkönyvtárak büszkesége, elvesztésüket a dolgozók különösen nehezen viselték. Már az árvíz után terjedt a hír a módszerről, amellyel akár az egy tömbbe összeragadt könyvet is lehet kezelni (bóraxoldatos fürdő).

Igaz, hogy a költséges restaurálás a sérült kötetek túlnyomó többségénél nem kifizetődő, ezért könyv- és dokumentumgyűjtést rendeztek az árvíz-sújtotta könyvtárak számára. Az SDRUK Tanácsának sikerült az akciót úgy megszervezni és koordinálni, hogy az árvízkárosult könyvtáraknak tényleg javára váljék, és ne árassza el őket fölösleges irodalommal. A kezdetektől érdekelt volt a nagyközönség, amelyet felkértek a felajánlott irodalom jegyzékének elküldésére is, amelyből a károsult könyvtárak kiegészíthetik készletüket. A brnói Morva Országos Könyvtár felajánlotta egyik raktárhelyiségét Nesovicében, hogy az ajándékkönyvek operatív raktára legyen.

1997. szeptember 3-án az SDRUK ülésén megfogalmazták az alapelveket, amelyek a gyűjtés mechanizmusát javítják. Minden károsult könyvtárhoz eljutatnak egy kérdőívet, felmérendő az adott könyvtárban bekövetkezett károkat, a kéréseket a könyvtári állomány és leltár rekonstruálására, a könyvadományozóval való közvetlen kontaktus lehetőségének feltüntetésével. Az összes információt a Cseh Budejovicei Állami Tudományos Könyvtár gyűjti össze, ennek az igazgatónöje maximálisan részt vett a károsult könyvtárakat segítő akció megszervezésében.

A kérdőívek adatai a következő lépésekre is lehetőséget adnak: a kapcsolat felvételére cégekkel, új felhívás készítésére. Ennek alapján állítják össze azoknak a könyvtáraknak a címjegyzékét, amelyek személyesen kívánnak kapcsolatba lépni az ajándékozókkal, s ezt a jegyzéket át is fogják adni az ajándékozóknak. A könyvkiadókat és kereskedőket felkérlik, hogy egy-egy címből maximum 50 példányt ajándékozzanak, és ajándékaikat a brnói MZK-tól kölcsönvett raktárban gyűjtik össze és osztják szét az egyes könyvtárak kívánságai szerint. A könyvtárakkal, amelyek felajánlották állományuk egy részét vagy más segítséget, külön egyeztetés történik, szintén a kérdőívek adatai alapján.

Igy fokozatosan lehet pótolni a gyűjtemények legsúlyosabb veszteségeit, de nyilvánvaló, hogy ez az eljárás időt és erőfeszítést igényel. Bonyolultabb a helyzet a könyvtári felszerelés sérülése vagy vesztesége esetén vagy akkor, ha a könyvtár épületének károsodásáról van szó. Nem lesz egyszerű megteremteni az elpusztult helyiségek kijavításának vagy helyettesítésének feltételeit. Voltak esetek, mikor az árvíz sújtotta könyvtárnak le kellett mondania a Cseh Kulturális Minisztérium

által juttatott támogatásról, mert a rekonstrukció megvalósítása felülmúlja a jelenlegi limitált lehetőségeiket.

Az árvízsjuttott körzetek pénzügyi nehézségekkel küzdenek, a felújítás nagy beruházást igényel, és nyilvánvaló, hogy a sürgetőbb problémákat előbb kell megoldani, mint a könyvtárak rekonstrukcióját. Várható, hogy az ezekből következő feszült gazdasági helyzet negatívan befolyásolja az összes könyvtár gazdálkodását, szükségleteit és terveit, akár érintette őket az árvíz, akár nem.

5. Befejezésül: jövőbeni intézkedések

Mondják: minden rosszban van valami jó. Valóban elég nagy árat fizettünk azokért a tapasztalatokért, hogy elengedhetetlenül szükséges jobban biztosítani a könyvállományt elemi csapások ellen. Nem kell, hogy rendkívüli áradásról legyen szó, elég a fűtőrendszer vagy a vízvezeték meghibásodása. Igaz, hogy némely hiányosságok, amelyek növelték a veszteségeket, az adott körülményekből fakadnak, amelyek között a könyvtárak kénytelenek működni. Például a tartós hiány okozza, hogy általában nem tartják be a szabályt, hogy a raktárban a könyveket a padlótól legalább 40 cm-re helyezték el, ami már csak a levegő mozgása miatt is kívánatos lenne, mivel ez befolyásolja a raktárhelyiség mikroklímáját, és a másik szabályt sem, hogy ne foglaljuk el a legfelső polcokat.

A könyvtáros gyakran kénytelen megelégedni kényszermegoldásokkal, helyiségekkel, amelyek egyszerűen nem alkalmasak raktárnak, és már berendezésükkel is az állomány károsodását kockáztatják. Nem beszélve a triviális, de hasznos preventív elv alkalmazásának korlátozott lehetőségeiről, arról, hogy állítsunk az állomány és az elemek közé minél több akadályt. Előfordul, hogy a könyvtáros nem tudja biztosan, milyen az optimális hőmérséklet és páratartalom a raktárhelyiségben. Gyakran elfogadja a raktár szemmel látható hiányosságait is, fő, hogy van helye a könyveknek. Négy évvel ezelőtt megjelent nálunk egy vékonyka kiadvány, amely összefoglalja az alapelveket a könyvtárakat és levéltárakat ért természeti csapások esetére. A számos külföldi munka egyikének kivonatáról van szó, (a prágai Nemzeti Könyvtár adta ki), amely praktikus és hasznos útmutatást tartalmaz, ám attól tartok, hogy ez az anyag nem vált széles körben ismertté.

Nincs kialakítva és általánosan alulértékelt a könyvtár funkcionális védőrendszere. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a könyvtári mentés munkája, akárcsak azt követően a károk dokumentálása és megszüntetése – ha jó adag improvizációval is –, jól szervezett és intézményesen koordinált volt. Ennek ellenére ajánlott, hogy legyen egy nemcsak előre átgondolt, megbeszél (és leírt) mentési terv, legalább az állomány jelentősebb részeinek és a legértékesebb berendezéseknek a megmentésére.

Egy alapos akcióterv az árvíz esetére, és legalább a legalapvetőbb segéd-eszközök készlete (csomagolóanyag, eszközök a nedves dokumentumok szétválasztására vagy alátámasztására, a szennyeződések eltávolítására, védőeszközök stb.) legalább szélesítenék a beavatkozás operatív lehetőségeit hasonló helyzetekben, s megelőznék a veszteségek egy részét, lehetőséget adnának az értékebb darabok fagyasztására, a későbbi differenciált kezelésükre, esetleg restaurálásukra. A

könyvtárak üzemelésének jelenlegi körülményei között nehéz (anyagilag is) tartani minden preventív intézkedést: az értékesebb példányok biztonságos elhelyezését, fektetését, nem savas papírdobozokat, semleges akrilborítókat, a mentőfelszerelés számára kis raktárt stb. Nem minden könyvtár engedheti meg magának páramentesítő vásárlását, de tudhatja, hol lehet szükség esetén kölcsönözni. Az állomány rendszeres tisztítása is nagyobb tisztítószer- és fizetési keretet igényel, mert ez az egyik fontos penész elleni védekezési módszer.

A Cseh Nemzeti Könyvtár tervezi, hogy a közeljövőben módszertani kézikönyvet ad ki, amely megkönnyítené a könyvtárakban a preventív intézkedések biztosítását, az egyéni mentési terv elkészítését természeti csapások esetére, az eligazodást a károk helyreállításának módszereiben, beleértve az azokkal a szakemberekkel és intézményekkel való kapcsolattartást, akikhez krízishelyzetekben fordulhatnak. Minden körülményt nem lehet előre látni, minden katasztrófát nem lehet következmények nélkül elhárítani, de felkészülhetünk arra, hogy a váratlan csapásokra reagálni tudjunk.

Elnézést kérek mindenkitől, ha valamelyik információ e cikkbe deformáltan, pontatlanul vagy nem teljességében került be. Elég feszült körülmények között gyűjtöttük össze őket, nem mindig lehetett mindenről részletesen megbizonyosodni. Nem vagyok újságíró, csak könyvtáros, és szeretném, ha ez a cikk a köszönet kifejezése is lenne mindenkinek, akik menteni igyekeztek, és azoknak, akik újraéptítik, ami leromboltatott. És ha kezdeményezés lenne azoknak, aki azon vannak, hogyha hasonló szituáció előfordul, bárhol, bármikor, – a legkevesebb vesszen el.

A cikk készítéséhez a kollégáim által a Cseh Nemzeti Könyvtárban kidolgozott anyagot használtam fel: a könyvtári egységek jegyzékét, Jana Odvárkovának, az állagmegőrzési osztály vezetőjének híreit és PhDr. Vít Richter közléseit.

PhDr. Františka Vrbenská

